

УДК 19(506)"16–17"

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-136-142

А. Ш. Кришан

магістр історії Національного університету "Києво-Могилянська академія".

Akash_Sam@ukr.net

orcid.org/0000-0003-0704-6426

Розвиток урбаністичних студій в Україні на прикладі вивчення волинського "малого міста" Ковеля у XVI–XVII ст.

У статті йдеться про поточний стан та перспективи розвитку урбаністичних досліджень українських міст у ранньомодерний час на прикладі "малого міста" – волинського Ковеля у XVI–XVII ст. Оскільки в Україні до часу подібні розвідки провадилися лише для кількох, більш крупних, урбаністичних осередків (Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський та ін.), то феномен Ковеля полягає саме в тому, що до сьогодні зберігся чималий пласт джерельної бази з історії цього містечка, особливо за другу половину XVII ст. Як відомо, західна Волинь (де власне розташований Ковель) не увійшла до складу козацької Гетьманщини, проте залишилася у складі Речі Посполитої, а місцева міщанська громада (за активного сприяння королівської влади) поволи змогла реанімувати економічні процеси у краї. Тобто на цих українських теренах міста (на прикладі Ковеля) продовжували жити за усталеними традиціями "до козацької" доби. А це дає можливість шляхом аналізу джерел виявити й охарактеризувати особливості розвитку урбанізаційного процесу як в локальному (українському), так і міжнародному (на рівні Речі Посполитої) вимірах. Відсутність на Ковельщині козацького "чинника" як основного рушія соціально-політичних змін призвела до тривалої "консервації" моделі міського суспільства, яка практично не змінилася після подій 1648–1654 рр. Окрему увагу приділено характеристиці наявної бази опублікованих та неопублікованих джерел для вивчення зазначеного урбаністичного осередку з огляду на фрагментарність досліджень українських міст у цілому. Історичні розвідки про невеликі міста (на прикладі Ковеля) можуть стати цікавими прецедентами для глобального дослідження історії традицій власне української "магдебурґії". Зважаючи на те, що у великих містах (Київ, Львів) у різні часи проживало досить багато різних етнічних груп, то у волинському Ковелі подібної "строкатості" населення не спостерігалось, а, отже, є можливим більш глибоке дослідження життя основних міських "національних" громад на українських теренах – русинів (українці, білоруси), поляків (з литовцями включно) та євреїв – у ранньомодерний час.

Ключові слова: урбаністичні студії, міське самоврядування, Ковель, магдебурзьке право, джерела.

Урбаністичні студії належать до числа пріоритетних напрямів сучасної європейської історіографії. Дослідження фахових істориків і численні розвідки аматорів, здійснені протягом ХХ та початку ХХІ ст., свідчать про особливу увагу до урбаністичних студій не тільки вузького кола науковців, але й представників різних верств світового суспільства.

Одним із наріжних каменів у дослідженні історії розвитку українського міста у добу Середньовіччя та ранньомодерний час є спосіб функціонування у ньому самоврядних структур, які формували суспільство нового типу. Це питання вже досить непогано вивчене на прикладі міст Центральної Європи, а от адаптація магдебурзької системи в українських урбанізаційних осередках Речі Посполитої ще потребує додаткового дослідження. В цьому плані приклад волинського Ковеля, міські книги якого досить добре збереглися до наших днів, є унікальним. Особлива вартість цього джерела полягає у тому, що книги збереглися за другу половину XVII–XVIII ст., тобто період, який для новітньої української історіографії є малодослідженим.

Оскільки об'єктом дослідження було обрано функціонування основних форм міського самоврядування в ранньомодерній Україні на прикладі волинського Ковеля, то, відповідно, предметом дослідження стала міська громада та владні структури Ковеля у XVI–XVII ст.

Мета дослідження полягала у тому, аби на основі опрацьованих джерел та історіографії дослідити особливості практичного застосування норм магдебурзького права у ранньомодерному Ковелі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють в цілому XVI–XVII ст., тобто той період, коли Ковель, власне, отримав міський статус та право на самоврядування, що спричинило потужний економічний розвиток цього нового урбаністичного центру на Волині до подій Хмельниччини та поступового налагодження мирного життя регіону після часів воєнного лихоліття. Окрім того, зазначений період обраний для дослідження міського самоврядування в Ковелі у зв'язку з дещо краще збереженою джерельною базою, яка для інших подібних українських міст за вказаний період представлена вельми фрагментарно.

Основою джерельної бази дослідження стали неопубліковані архівні матеріали, а саме актові книги Ковельського, Миляновицького та Олицького (для порівняння) магістратів та Володимирського гродського суду, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі – ЦДІАК) [16–19]. Загалом вищевказані документи дали змогу більш детально дослідити функціонування системи міського самоврядування на Волині, зокрема у Ковелі, у

часи повоєнної відбудови регіону після Хмельниччини. Крім того, до роботи було залучено наступні групи опублікованих джерел:

– архівні збірки князівського роду Сангушків, у яких міститься інформація про Ковельську волость та, власне, місто за першу половину XVI ст. [20–22];

– акти Литовської, Коронної та Волинської метрик, зокрема, королівські привілеї та магнатські дозволи як міській громаді Ковеля в цілому, так і окремих мешканців міста і староства загалом [9; 11; 12; 14; 23–24; 27];

– судові книги Володимирського та Луцького гродів за XVI–XVII ст., які містять фрагментарні данні про структуру Ковельського маєтку, діяльність його власників та їх оточення і опонентів [8; 10];

– документи, опубліковані Київською археографічною комісією, які є джерелом інформації щодо соціально-економічного розвитку українських земель у XV–XVII ст. [1–7];

– збірники опублікованих документів з соціально-економічної історії українських земель у ранньомодерний час, де фігурують фрагментарні згадки про відповідні процеси на території Ковельщини у XVI–XVII ст. [13; 15];

– податкові списки та люстрації Ковельського маєтку XVI–XVII ст., які допомагають вирахувати чисельність його населення, а також дають змогу визначити, наскільки швидкими темпами розвивався регіон в економічному плані [25–26].

Наразі опрацьовані матеріали в цілому дозволяють провести детальний аналіз маґдебурзької системи самоврядування у Ковелі досліджуваного періоду.

Водночас варто зауважити, що з огляду на те, що актові книги ковельського маґистрату, які велися міськими виборними урядниками (принаймні, мали вестися де юре) ще з 1518 р., тобто з часу надання місту привілею на самоврядування, за XVI – першу половину XVII ст. вважаються втраченими, це не дає можливості дослідити механізми функціонування ковельських судових інституцій до початку 60-их рр. XVII ст.

Зважаючи на цей факт, для більш детального розшуку інформації про діяльність міського уряду у Ковелі необхідно й надалі опрацьовувати усі наявні джерела з історії навколишніх урбаністичних центрів (передусім Волині) за вказаний період з метою виявити в них бодай поодинокі згадки про життя міщанської спільноти досліджуваного регіону.

Не зайвим, на нашу думку, буде використання праць закордонних науковців з історії аналогічних "малих міст" на територіях

колишніх Великого князівства Литовського та Корони Польської у XVI–XVII ст. (насамперед це землі Польщі, Литви, Білорусі). Оскільки після Люблінської унії (1569 р.) Волинське воєводство потрапило до складу саме Корони Польської, то можемо обережно припустити, що усталені на польських теренах традиції міського самоврядування поширилися і на новоприєднані українські регіони.

Саме внаслідок загального розгляду доступної джерельної бази та сучасної вітчизняної історіографії вдалося виокремити особливості й умови функціонування системи міського самоврядування у Ковелі як прикладу українського "малого міста" у XVI–XVII ст. Джерела іноземного походження були залучені для всебічного аналізу та отримання додаткових даних для більш всеохопного висвітлення зазначеної проблематики. В майбутньому використання закордонних джерел (передусім польських, литовських та білоруських) вельми важливе для визначення відмінностей і подібностей практики міського самоврядування у Ковелі у загальноміському контексті урбанізаційного процесу на теренах Речі Посполитої у ранньомодерний час. Подальший аналіз архівних матеріалів сусідніх з Ковелем регіонів також може надати як чимало нових даних про власне життя самої міської громади, так і багатий матеріал для порівняльного аналізу.

Література

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1851. Т. 4. 365 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1865. Т. 2. 423 с.
3. Архив ЮЗР. Киев, 1861. Ч. 2. Т. 2. 570 с.
4. Архив ЮЗР. Киев, 1867. Ч. 4. Т. 1. 588 с.
5. Архив ЮЗР. Киев, 1869. Ч. 5. Т. 1. 675 с.
6. Архив ЮЗР. Киев, 1876. Ч. 6. Т. 1. 569 с.
7. Архив ЮЗР. Киев, 1907. Ч. 8. Т. 5. 701 с.
8. Володимирський гродський суд. Подокументні описи актових книг. *Складання описів Галини Сергійчук*. Київ, 2002. Вип. 1. 224 с.
9. Литовська Метрика. Книга 561 (Ревізії українських замків 1545 року) / підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 598 с.
10. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
11. Метрыка Вялікага Княства Літаўскага. Кніга 43. Книга запісаў 43 (1532–1560) / падрыхтаваў В. С. Мянжінскі. Мінск, 2003. 123 с.
12. Памятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. / Уклад.: П. Кулаковський. Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego; Российский государственный архив древних актов; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Острозьке відділення.

Острог; Варшава; Москва, 1999. Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. 608 с.

13. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1859. Т. 4. Отд. 2. 581 с.

14. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / передмова Патриції Кеннеді Грімстед; Упоряд. Г. Боряк, Г. Вайс та ін. Київ, 2002. 984 с.

15. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. Київ, 1990. 408 с.

16. ЦДІАК. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 100–140.

17. ЦДІАК. Ф. 35. Оп. 1. Спр. 1–7.

18. ЦДІАК. Ф. 1237. Оп. 1. Спр. 1–2.

19. ЦДІАК. Ф. 1401. Оп. 1. Спр. 1.

20. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez Z. L. Radziwińskiego, P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów, 1887. Т. 1. 408 s.

21. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. Lwów, 1890. Т. 3. 606 s.

22. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. Lwów, 1890. Т. 4. 234 s.

23. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584) [Užrašymų knyga 1] / Parengė Algirdas Baliulis ir Romualdas Firkovičius. Vilnius, 1998.

24. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574) [Užrašymų knyga 51] / Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius, 2000.

25. Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Warszawa, 1877. Т. 5 [Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole] / Wyd. A. Jabłonowski. 113 s.

26. Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Warszawa, 1889. Т. 19 [Ziemia Ruskie. Wołyń i Podole] / Wyd. A. Jabłonowski. 307 s.

27. Wpisy dotyczące czterech województw: braclawskiego, czernihowskiego, kijowskiego i wołyńskiego z lat 1569–1673 wniesione do ksiąg Metryki Koronnej. URL: <http://www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/MR2.xml> [переглянуто 19.04.2008 р.]

References

1. (1851). *Akty odnosyashiesya k istorii Zapadnoi Rossii, sobranye i izdavaemye Archeograficheskoi Komissiei* [The acts concerns history of Western Russia, compiled and published by Archaeographic commission]. (Vol. 4). Saint Petersburg. [in Russia].

2. (1865). *Akty odnosyashiesya k istorii Yuznoi i Zapadnoi Rossii, sobranye i izdavaemye Archeograficheskoi Komissiei* [The acts concerns history of Southern and Western Russia, compiled and published by Archaeographic commission]. (Vol. 2). Saint Petersburg. [in Russia].

3. (1861). *Arhiv Yugo-Zapadnoi Rossii* [The Archive of Southern and Western Russia]. (Vol. 2, Part 2). Kyiv. [in Russia].

4. (1867). *Arhiv Yugo-Zapadnoi Rossii* [The Archive of Southern and Western Russia]. (Vol. 4, Part 1). Kyiv. [in Russian].
5. (1869). *Arhiv Yugo-Zapadnoi Rossii* [The Archive of Southern and Western Russia]. (Vol. 5, Part 1). Kyiv. [in Russian].
6. (1876). *Arhiv Yugo-Zapadnoi Rossii* [The Archive of Southern and Western Russia]. (Vol. 6, Part 1). Kyiv. [in Russian].
7. (1907). *Arhiv Yugo-Zapadnoi Rossii* [The Archive of Southern and Western Russia]. (Vol. 8, Part 5). Kyiv. [in Russian].
8. Sergiychuk, G. ed. (2002). *Volodymyrskyi grodskyi sud. Podokumentni opysy aktovykh knyg* [Local court in Volodymyr city. Decryptions of the books for civil registers]. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Kravchenko, V. ed. (2005). *Lytovska metryka. Knyga 561 (Revizii ukraïnskych zamkiv 1545 roku)* [The Lithuanian books for civil registers. Book 561. Revisions on Ukrainians castles in 1545]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Moiseenko, V., Polishuk V. ed. (2013) *Lutska zamlova knyga 1560–1561 rr.* [The Act Book of Lutsk by 1560–1561]. Lutsk. [in Ukrainian].
11. Mianzhynskyi, V. ed. (2003). *Metryka Vekikago Knyazstva Litauskago. Kniga 43. Kniga zapicau 43 (1532–1560)* [Metric of the Great Commonwealth of Lithuanian. Book 43. Record 43 (1532–1560)]. Minsk. [in Belarusian].
12. Kulakovskiy, P. ed. (1999) *Ruska (Volynska) metryka. Knyga za 1652–1673 rr.* [Russian (Volyn) metric. Book by 1652–1673]. Ostrog, Warszawa, Moscow. [in Ukrainian].
13. (1859) *Pamyatniki izdannye Vremennoi komissiei dlia razbora drevnich aktov* [The sources published by Temporary Commission for arranger ancient acts]. (Vol. 4) Kyiv. [in Russian].
14. Boriak, G., Waiss G. ed. (2002). *Ruska (Volynska) metryka. Registry dokumentiv Koronnoi kantselyarii dlya ukraïnskych zemel (Volyn, Kyiv, Bratslav, Chernigiv voevodstva) 1569–1673* [Russian (Volyn) metric. The registry of State Office for Ukraine (Volyn, Kyiv, Bratslav, Chernigiv provinces) by 1569–1673]. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Kravchenko, V., Yakovenko N. ed. (1990). *Torgivlya na Ukraini XIV – seredyna XVII stolittya. Volyn i Naddniprانشuna* [The trade in Ukraine in XIV – middle XVII]. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyevi (dali – TsDIAK) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (further – CSHAU in Kyiv). (F. 28, op. 1, spr. 100–140).
17. TsDIAK [CSHAU]. (F. 35, op. 1, spr. 1–7).
18. TsDIAK [CSHAU]. (F. 1237, op. 1, spr. 1–2).
19. TsDIAK [CSHAU]. (F. 1401, op. 1, spr. 1).
20. Radzimiński Z., Skobielski P., Gorczak B. ed. (1887). *Archiwum ksiąząt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* [The archive of the Lubarts' nobles in Sławuta]. (Vol. 1). Lviv. [in Polish].
21. Gorczak B. ed. (1890) *Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie* The archive of the Lubarts' nobles in Sławuta]. (Vol. 3). Lviv. [in Polish].
22. Gorczak B. ed. (1890) *Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie* The archive of the Lubarts' nobles in Sławuta]. (Vol. 4). Lviv. [in Polish].

23. Baliulis A., Firkovičius R. ed. (1998) *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1* [The Lithuanian metric. Book № 1 (1380–1584). Notebook № 1]. Vilnius. [in Lithuanian].

24. Baliulis A., Ragauskienė R., Ragauskas A. (2000) *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574) Užrašymų knyga 51*. [The Lithuanian metric. Book № 51 (1566–1574). Notebook № 51]. Vilnius, 2000. [in Lithuanian].

25. Jabłonowski A. ed. (1877). *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* [The source. Poland in XVI by the view of geography and statistic]. (Vol. 5). Warszawa. [in Polish].

26. Jabłonowski A. ed. (1889). *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* [The source. Poland in XVI by the view of geography and statistic]. (Vol. 19). Warszawa. [in Polish].

27. Wpisy dotyczące czterech województw: braclawskiego, czernihowskiego, kijowskiego i wołyńskiego z lat 1569–1673 wniesione do ksiąg Metryki Koronnej [The description of the four provinces: Bratslav, Lyiv and Volyn since 1569–1673 recorded to the Metric Book of State Office] // <http://www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/MR2.xml> [preview 19. 04. 2008]

A. S. Krishan

Master of History of National University "Kyiv-Mohyla Academy".

Akash_Sam@ukr.net; orcid.org/0000-0003-0704-6426

The urbane studies in Ukraine for instance researching Kovel's "Little town" in XVI–XVII

The article deals with the current stage and perspectives of urban studies of Ukrainian cities in early modern time based on the "small city" – Volyn Kovel in the XVI–XVII centuries. Since similar explorations were carried out till the date only for a few, larger, urban centers (Kyiv, Lviv, Lutsk, Kamianets-Podilsky, etc.) in Ukraine, the Kovel phenomenon is precisely that to this day a considerable layer of the source base has been preserved, especially for the second half of the 17th century. As it is known, western Volyn (where Kovel is actually located) was not part of the Cossack Hetmanate, but remained in the Polish–Lithuanian Commonwealth, and the local urban community (with the active assistance of the royal authorities) was able to resuscitate the economic processes in the region. In fact, such Ukrainian cities (on the example of Kovel) have continued to live according to the well-established traditions "before the Cossack" era and it makes a possibility to identify and characterize the features of the development of the urbanization process development in both local (Ukrainian) and international (at the level of the Polish-Lithuanian Commonwealth) dimensions by analyzing the sources. The absence of the Cossack "factor" in the Kovel Region as the main driver of socio-political changes led to a long-term "conservation" of urban society model, which remained virtually unchanged after the events of 1648–1654.

The particular attention is paid to the characteristic of the available database of the published and unpublished sources for the study of the mentioned urban center due to the fragmentation of research of Ukrainian cities in general. Historical explorations of small cities (on the example of Kovel) can become interesting precedents for a global study of the history of the Ukrainian "magdeburg" traditions. Due to the fact that many different ethnic groups lived in large cities (like Kyiv, Lviv) at different times, no such "mottled" population was observed in the Volyn Kovel, and thus a deeper study of the life of the main urban "national" is possible to analyze major city communities in the Ukrainian territories - Ruthenians (Ukrainians, Belarusians), Poles (including Lithuanians) and Jews – in the Early Modern period.

Key words: urban studies, city self-government, Kovel, Magdeburg law, sources.